

Сни Чанга

Іван Бунін

Іван Бунін

Сни Чанга

Переклад Олександра Грязнова

Чи не все одно, про кого говорити? Заслуговує на це кожен, хто жив на землі.

Колись Чанг пізнав світ і капітана, свого хазяїна, з яким з'єдналось його земне існування. І пройшло відтоді аж шість років, протекло, як пісок у корабельному пісочному годиннику.

Ось знову була ніч – сон чи дійсність? – і знову надходить ранок – дійсність чи сон? Чанг старий, Чанг — п'яниця, він усе дрімає.

Надворі, в місті Одесі, зима. Погода зла, похмура, набагато гірша за ту, китайську, коли Чанг з капітаном зустріли один одного. Несе гострим дрібним снігом, сніг косо летить по крижаному, слизькому асфальту порожнього приморського бульвару і боляче січе обличчя кожному єврею, що, засунувши руки в кишені і згорбившись, невміло біжить ліворуч чи праворуч. За гавання, теж спустілою, за туманною від снігу затокою, ледь видніються голі степові береги. Мол увесь димиться густим сірим димом: море з ранку до вечора перевалюється через мол пінистим черевом. Вітер дзвінко свище в телефонних дротах...

У такі дні життя у місті починається не рано. Не рано прокидаються і Чанг з капітаном. Шість років – багато це чи мало? За шість років Чанг з капітаном стали стариками, хоча капітану немає ще й сорока, та доля їх грубо змінилась. Вони вже не плавають морями – живуть "на березі", як кажуть моряки, і не там, де жили колись, а на вузькій і досить похмурій вулиці, на горіщі п'ятиповерхового будинку, що пахне кам'яним вугіллям, заселений євреями, із тих, що у сім'ю приходять лише надвечір і вечеряють у капелюхах на потилиці. Стеля у Чанга з капітаном низька, кімната велика і холодна. В ній, крім того, завжди сутінки: два вікна, що пробиті у похилій стіні-даху, невеликі і круглі, нагадують корабельні. Між вікнами стоїть щось на зразок комода, а під стіною ліворуч старе залізне ліжко: оце й усе майно цього нудного житла, якщо не рахувати каміна, з якого завжди віє свіжим вітром.

Чанг спить в кутку за каміном. Капітан — на ліжку. Яке це мало не до підлоги продавлене ліжко і який на ньому матрац, легко уявить собі кожен, хто жив на горіщі, а нечиста подушка така ріденька, що капітану доводиться підкладати під неї свою тужурку. Одначе, і на цьому ліжку спить капітан дуже спокійно, лежить, — на спині із заплющеними очима і сірим обличчям, — непорушно, як мертвий. Яке чудове ліжко було у нього раніше! Ладне, високе, з ящиками, з глибокою і зручною постіллю, з тонкими і слизькими простирадлами і холодними білосніжними подушками! Але і тоді,

навіть у хитавицю, не спав капітан так міцно, як тепер: за день він сильно стомлюється, та й про що йому тепер тривожитися, що він може проспати і чим його може порадувати новий день? Було колись дві правди на світі, що постійно змінювали одна одну: перша та, що життя невимовно прекрасне, а друга – що життя можливе лиш для божевільних. Тепер капітан стверджує, що була, є і довіку буде тільки одна правда, остання, правда єврея Іова, правда мудреця із невідомого племені, Екклезіаста. Часто говорить тепер капітан, сидючи у пивній: "Пам'ятай, людино, з юності твоєї ті тяжкі дні і роки, про які ти будеш говорити: нема мені в них насолоди!" — Та все ж дні і ночі існують, як і раніше, і ось знову була ніч і знову настає ранок. І капітан з Чангом прокидаються.

Але, прокинувшись, капітан не змінює пози і не розплющує очі. Що він у цю хвилину думає, не знає навіть Чанг, що лежить на підлозі біля нетопленого каміну, з якого всю ніч пахло морською свіжістю. Чангу відомо тільки одне: те, що капітан пролежить так не менше години. Чанг, глянувши на капітана куточком ока, знову змикає повіки і знову дрімає. Чанг теж п'яниця, він також щоранку хворобливий, слабкий і відчуває світ з такою відразою, яка так знайома усім, хто плаває на кораблях і страждає морською хворобою. І тому, задрімавши в цей ранковий час, Чанг бачить сон млосний і нудний...

Бачить він:

Піднявся на палубу пароплава старий, кислоокий китаєць, сів навпочіпки і став скиглити, благувати всіх, що проходили поруч, щоб купили у нього кошик тухлих рибок, який він приніс із собою. Був сірий і холодний день на широкій китайській ріці. У човні під очеретяними вітрилами, що гойдався на річковій каламуті, сиділо цуценя – рудий песик, в якому було щось і лисяче і вовче, з густою жорсткою шерстю навколо шиї, — розумно водив чорними очицями по високій залізній стіні пароплавного борту і сторчма тримав вуха.

— Продай краще собаку! – весело і голосно, як до глухого, крикнув китаїцю молодий капітан пароплава, що без діла стояв на своєму містку.

Китаєць, перший господар Чанга, звів очі догори, оторопів і від крику, і від радості, став кланятися і цокати: "Ve'y good dog, ve'y good!" — І цуцика купили, — усього за карбованець, — назвали Чангом, і поплив він в той же день зі своїм новим хазяїном в Росію і спочатку, цілих три тижні, так мучився морською хворобою, був у такому дурмані, що навіть нічого не бачив: ні океану, ні Сінгапура, ні Коломбо...

В Китаї починалась осінь, погода була важка. І стало нудити Чанга, тільки-но вийшли у гирло. Назустріч несло дощем, імлою, зблискували на водянній рівнині зайчики, гойдались, розбігались, сплескували сіро-зелені брижі, гострі і безладні, а плоскі прибережжя розходились, губились у тумані – і все більше, більше ставало води навкруг. Чанг, у своїй сріблистій від дощу шубці, і капітан, у водонепроникному пальто з піднятим капюшоном, були на містку, висота якого відчувалась ще сильніше, ніж перше. Капітан командував, а Чанг тремтів і відвертав морду від вітру. Вода розширялася, охоплювала непогожий горизонт, змішувалася з імлистим небом. Вітер

зривав бризки з вершечків хвиль, налітав звідки завгодно, свистів у реях і гучно плескав внизу полотняними тентами, доки матроси, у кованих чоботах і мокрих накидках, ловили і скатували їх. Вітер шукав, звідки б міцніше вдарити, і як тільки пароплав, що повільно кланявся йому, взяв крутіше праворуч, підняв його таким великим, киплячим валом, що він не втримався і впав із вершини валу, зариваючись у піну, а в штурманській рубці з брязкотом і дзвоном полетіла на підлогу кавова чашка, забута на столику лакеєм... І з цієї хвилини пішла музика!

Дні потім були усякі: то палило вогнем сонце із сяючої лазурі, то громадились горами і розкочувались жахливим громом хмари, то виливались потопами на пароплав і на море бурхливі зливи, але хитало, хитало безперервно, навіть під час стоянок. Змучений до краю, ні разу за цілих три тижні не покинув Чанг свого кутка в гарячому напівтемному коридорі серед порожніх кают другого класу, на юті, біля високого порогу дверей на палубу, що відчинялися лиш раз на добу, коли матрос, приставлений капітаном, приносив Чангу їжу. І від усього шляху до Червоного моря залишились у пам'яті Чанга тільки тяжкі скрипи переборок, нудота і завмирання серця, яке то падало разом з тремтячою кормою кудись у провалля, то злітало в небо, і колючий, смертельний жах, коли об цю високо підняту і раптом знову падаючу корму, що гриміла гвинтом у повітрі, з гарматним пострілом розбивалася ціла водяна гора, яка гасила денне світло в ілюмінаторах і потім стікала по їх товстому склу каламутними потоками. Чув хворий Чанг далекі командні крики, пронизливі свистки боцмана, тупіт матроських ніг десь над головою, чув плюскіт і шум води, розрізняв прикритими очима напівтемний коридор, захаращений рогожними тюками з чаєм, — і чманів від нудоти, спеки і міцного чайного запаху...

Але тут сон Чанга обривається. Чанг здригається і відкриває очі: це вже не хвиля з гарматним пострілом ударила в корму – це гримнули десь внизу двері, кимось кинуті з розмаху. І вслід за цим голосно відкашлюється і повільно встає зі свого вдавненого одра капітан. Він натягує на ноги і зашнуровує розбиті черевики, одягає витягнуту з-під подушки чорну тужурку з золотими гудзиками і йде до комоду, тим часом як Чанг, у своїй рудій, поношеній шубці, невдоволено, з виском позіхає, піднявшись з підлоги. Капітан п'є прямо з пляшки і, злегка задихнувшись і дмухаючи у вуса, прямує до каміна, наливає у миску, що стоїть біля нього, горілки і для Чанга. Чанг починає жадібно хлебтати. А капітан запалює цигарку і знову лягає – ждати, коли зовсім настане день. Вже чути далекий гул трамвая, вже ллється далеко внизу, на вулиці, безперервний цокіт копит по бруківці, та виходити ще рано. І капітан лежить і палить. Закінчивши хлебтати, лягає і Чанг. Він скаче на ліжку, згортається клубком біля ніг капітана і повільно впливає у той блаженний стан, який завжди дає горілка. Напівзакриті очі його туманяться, він скося дивиться на хазяїна і, відчуваючи до нього все зростаючу ніжність, думає те, що приблизно так можна висловити людською мовою: "Ох, дурненький, дурненький! Є лиш одна правда на світі, і якби ти знав, яка це чудова правда!" І знову чи то сниться, чи то згадується Чангу той далекий ранок, коли після мук і неспокою океану увійшов пароплав, що плів із Китаю з капітаном і Чангом,

у Червоне море...

Сниться йому:

Проходячи Перим, все повільніше, ніби присипляючи, похитувався пароплав, і Чанг занурився в солодкий і глибокий сон. І раптом прокинувся. І прокинувшись, безмірно здивувався: всюди було тихо, злегка тремтіла і нікуди не падала корма, рівно шуміла вода, що бігла десь за стінами; теплий кухонний запах, який просочувався з-під дверей на палубу, був чарівний. Чанг підвівся і глянув у порожню кают-компанію: там, у сутінках, м'яко світилось щось золотисто-лілове, щось ледве вловиме оком, та надзвичайно радісне – там, у сонячно-блакитну порожнечу, у простір, у повітря були відчинені задні ілюмінатори, а по низькій стелі струменіли, текли і не витікали звивисті дзеркальні струмки... І сталося із Чангом те саме, що не раз траплялось у ті часи з його господарем, капітаном: він раптом зрозумів, що існує в світі не одна, а дві правди – одна та, що жити на світі і плавати жахливо, а інша... Та про другу Чанг не встиг подумати: в несподівано відчинені двері він побачив трап на спардек, чорну, блискучу трубу пароплава, ясне небо літнього ранку і капітана, що швидко вийшов з-під трапа з машинного відділення, вмитого і поголеного капітана, який пахнув свіжістю одеколону, з підкрученими по-німецьки русими вусами, з сяючим поглядом зірких світлих очей, у всьому тугому і білосніжному. І, побачивши все це, Чанг так радісно рвонувся вперед, що капітан на льоту підхопив його, чмокнув у голову і, повернувши назад, у три стрибка вискочив, на руках із ним, на спардек, на верхню палубу, а звідти ще вище, на той самий місток, де так страшно було в гирлі великої китайської ріки.

На містку капітан ввійшов до штурманської рубки, а Чанг, кинутий на підлогу, трохи посидів, розпушивши трубою по гладеньких дошках свій лисячий хвіст. Позаду Чанга було дуже гаряче і світло від невисокого сонця. Гаряче, напевне, було і в Аравії, що близько проходила праворуч своїм золотим прибережжям і своїми чорно-коричневими горами, своїми піками, схожими на гори мертвої планети, теж глибоко засипаними сухим золотом, — усією своєю піщано-гористою пустелею, яку було видно надзвичайно чітко, так, що, здавалось, туди можна перестрибнути. А вгорі, на містку, ще відчувався ранок, ще тягнуло легкою свіжістю, і бадьоро гуляв вперед і назад помічник капітана, — той самий, що потім так часто доводив Чанга до сказу, дмухаючи йому в ніс, — чоловік в білому одязі, в білому шоломі і в страшних чорних окулярах, який все поглядав на піднебесну верхівку передньої щогли, над якою білим пером страуса звивалась тонка хмаринка... Потім капітан крикнув із рубки: "Чанг! Пити каву!" І Чанг зразу скочив, оббіг рубку і спритно стрибнув через її мідний поріг. І за порогом виявилось ще краще, ніж на містку: там був широкий шкіряний диван, прикріплений до стіни, над ним висіли якісь виблискуючі склом і стрілками штуки на кшталт круглого стінного годинника, а на підлозі стояла полоскальниця з бурдою із солодкого молока і хліба. Чанг почав жадібно хлебтати, а капітан зайнявся ділом: він розгорнув на стійці, що містилась під вікном навпроти дивана, велику морську карту і, поклавши на ній лінійку, твердо провів червоним чорнилом довгу лінію. Чанг, закінчивши хлебтати, з молоком на вусах, підстрибнув і сів на стійці біля самісінького

вікна, за яким синіла відкладним коміром простора сорочка матроса, що стояв спиною до вікна перед колесом із рогами. І тут капітан, який, як виявилось потім, дуже любив поговорити наодинці з Чангом, сказав йому:

— Бачиш, брате, оце і є Червоне море. Треба нам з тобою розумно ним пройти, — бач яке воно пістряве, — треба мені довести тебе до Одеси неушкодженим, тому що там вже знають про твоє існування. Я вже проговорився про тебе одній капризній дівчинці, похвалився перед нею твоєю милістю по такому, розумієш, довгому канату, що прокладений розумними людьми по дну всіх морів-океанів. Я, Чангу, все ж таки дуже щаслива людина, така щаслива, що ти навіть і уявити собі не можеш, і тому мені жахливо не хочеться наскочити на який-небудь із цих рифів, осоромитися до дев'ятого гудзика на своєму першому далекому рейсі...

І, кажучи це, капітан раптом суворо глянув на Чанга і дав йому ляпас.

— Лапи геть! - гримнув по-начальницьки він. - Не смій лізти на казенне добро. І Чанг, мотнувши головою, загарчав і примружився. Це був перший ляпас, одержаний ним, і він образився, йому знову здалося, що жити на світі і плавати - кепсько. Він відвернувся, згасивши свої прозоро-яскраві очі, і з тихим гарчанням вишкірив свої вовчі зуби. Але капітан не надав значення його образі. Він запалив цигарку і повернувся на диван, дістав з бокової кишені пікейної куртки золотий годинник, відколупнув міцним нігтем його кришку і, дивлячись на щось сяюче, незвичайно жваве, поквапливе, що бігало і дзвінко щебетало у годиннику, знову заговорив по-дружньому. Він знову став розповідати Чангу про те, що він везе його в Одесу на Єлизаветинську вулицю, що на цій вулиці є у нього, у капітана, по-перше, квартира, по-друге, красуня-дружина і, по-третє, чудова дочка, і що він, капітан, все ж таки дуже щасливий чоловік.

— Все-таки, Чангу, щасливий! - сказав капітан, а потім додав: — Дочка ця, Чангу, дівчинка жвава, цікава, наполеглива, — часом тобі буде погано, особливо твоєму хвосту! Та якби ти знав, Чангу, що це за чудова істота! Я, брате, так люблю її, що навіть боюсь своєї любові: для мене весь світ тільки в ній, — ну, скажімо, майже в ній, а хіба так має бути? І взагалі, чи слід когось любити так сильно? - спитав він. - Хіба дурніші за нас із тобою були всі ці ваші Будди, а послухай-но, що вони кажуть про цю любов до світу і взагалі до всього тілесного - від сонячного світла, від хвилі, від повітря і до жінки, до дитини, до запаху білої акації! Або: чи знаєш ти, що таке Тао, вигадане вами ж, китайцями? Я, брате, сам погано знаю, та й усі погано знають це, але, наскільки можна зрозуміти, що ж це таке? Безодня-Праматір, вона ж народжує і поглинає і, поглинаючи, знову народжує все, що існує у світі, а інакше кажучи - та Путь всього сущого, якій не повинне опиратись ніщо суще. А ми щохвилини опираємось їй, щохвилини хочемо повернути не тільки, скажімо, душу коханої жінки, але і весь світ по-своєму! Жахливо жити на світі, Чангу, — сказав капітан, — дуже гарно, але жахливо, і особливо таким, як я! Дуже вже я жадібний до щастя і дуже часто збиваюся: темна і зла ця Путь, або зовсім, зовсім навпаки?

І, помовчавши, ще додав:

— Адже головна штука у чому? Коли когось любиш, ніякими силами ніхто не

примусить тебе вірити, що може не любити тебе той, кого ти любиш. І ось тут-то, Чангу, і зарита собака. А яке чудове життя, боже мій, яке чудове!

Нагрітий сонцем, що вже високо піднялося, і ледь тремтячий на бігу пароплав невпинно розтинав, охоплене штилем у безодні спекотного повітряного простору, Червоне море. Світла порожнеча тропічного неба дивилась у двері рубки. Наближався полудень, мідний поріг так і горів на сонці. Склоподібні вали все повільніше перекочувались за бортом, спалахуючи сліпучим блиском і освітлюючи рубку. Чанг сидів на дивані, слухаючи капітана. Капітан, що гладив голову Чанга, зіпхнув його на підлогу, — "ні, брате, гаряче!" — сказав він, — та на цей раз Чанг не образився: занадто хороше було жити на світі в цей радісний полудень. А потім...

— Чанг, ходімо! — каже капітан, скидаючи ноги з ліжка. І знову із здивуванням бачить Чанг, що він не на пароплаві в Червоному морі, а на горищі в Одесі, і що надворі справді полудень, тільки не радісний, а темний, нудний, неприязний. І тихо гарчить на капітана, що потривожив його. Але капітан, не звертаючи на нього уваги, одягає старий формений кашкет і таке ж пальто і, запхавши руки в кишені і згорбившись, іде до дверей. Мимоволі доводиться і Чангу стрибати з ліжка. По сходах капітан спускається важко і неохоче, ніби змушений нудною необхідністю. Чанг котиться досить швидко: його бадьорить легке роздратування, яким завжди закінчується блаженний стан після горілки...

Так, ось вже два роки, з дня на день, займаються Чанг з капітаном тим, що ходять по ресторанах. Там вони п'ють, закусують, дивляться на інших п'яниць, що п'ють і закусують поруч з ними, серед шуму, тютюнового диму і різного смороду. Чанг лежить біля ніг капітана, на підлозі. А капітан сидить і палить, міцно поклавши, за своєю морською звичкою, лікті на стіл, і чекає того часу, коли буде треба, за якимось ним самим вигаданим законом, перекочувати до іншого ресторану або кав'ярні: снідають Чанг з капітаном в одному місці, каву п'ють в іншому, обідають в третьому, вечеряють у четвертому. Зазвичай капітан мовчить. Але буває, що зустрічається капітан з ким-небудь із своїх колишніх друзів, і тоді весь день говорить безперестанку про нікчемність життя і щохвилини пригощає вином то себе, то співбесідника, то Чанга, перед яким завжди стоїть на підлозі якась посудина. Саме так проведуть вони і нинішній день: нині вони домовились поснідати з одним старим приятелем капітана, з художником у циліндрі. А це значить, що будуть вони сидіти спершу у смердючій пивній, серед червонолицих німців, — людей тупих, ділових, що працюють з ранку до вечора з тою метою, звичайно, щоб пити, їсти, знову працювати і плодити собі подібних, — потім підуть у кав'ярню, повну-повнісіньку греків і євреїв, все життя яких, теж безглузде, але дуже тривожне, зосереджене на постійному чеканні чуток із біржі, а з кав'ярні попрямують до ресторану, куди стікаються усі людські покидьки, — і просидять там до пізньої ночі...

Зимовий день короткий, а за пляшкою вина, за бесідою з приятелем він ще коротший. І ось вже побували Чанг, капітан і художник і в пивній, і в кав'ярні, і шосту годину сидять, п'ють у ресторані. І знову капітан, поклавши лікті на стіл, гаряче

переконає художника, що є тільки одна правда на світі – зла і нища.

— Ти подивись навкруг, — каже він, — ти тільки згадай усіх тих, яких щодня ми бачимо з тобою в пивній, у кав'ярні, на вулиці! Друже мій, я бачив усю земну кулю – життя всюди таке! Все це брехня і дурниця, чим буцімто живуть люди: нема у них ні бога, ні совісті, ні розумної мети існування, ні любові, ні дружби, ні чесності, — немає навіть простої жалості. Життя – нудний зимовий день в брудному шинку, не більше...

І Чанг, лежачи під столом, слухає все це у тумані хмелю, в якому більше вже немає збудження. Згоджується він чи не згоджується з капітаном? На це не можна відповісти безперечно, а раз вже не можна, отже, справи кепські. Чанг не знає, не розуміє, чи має капітан рацію: адже всі ми говоримо "не знаю, не розумію" тільки в печалі, в радості всяка жива істота переконана, що вона все знає, все розуміє... Але раптом немов сонячне світло прорізує цей туман: раптом лунає стук палички по пюпітру на естраді ресторану – і заспіває скрипка, за нею друга, третя... Вони співають усе пристрасніше, все дзвінкіше – і за хвилину душа Чанга переповнюється зовсім іншою тугою, зовсім іншою печаллю. Вона тремтить від незрозумілого захвату, від якоїсь солодкої муки, від жаги чогось, — і вже не усвідомлює Чанг, уві сні він чи наяву. Він усім єством своїм віддається музиці, покірно прямує за нею в якийсь інший світ – і знову бачить себе на порозі цього прекрасного світу, нерозумним, довірливим до світу цуцням на пароплаві у Червоному морі...

— Так, то як же це було? – чи то сниться, чи то думається йому. – Так, пам'ятаю: добре було жити в гарячий полудень у Червоному морі! Чанг з капітаном сиділи в рубці, потім стояли на містку... О, скільки було світла, блиску, синяви, лазурі! Якими дивовижно цвісталими були на фоні неба всі ці білі, червоні і жовті сорочки матросів, з розчепіреними рукавами розвішані на носі корабля! А потім Чанг з капітаном та іншими моряками, у яких обличчя були як цегла, очі маслянисті, а лоби білі і спітнілі, снідав у гарячій кают-компанії першого класу, під електричним вентилятором, що дзижчав і віяв із кута, після сніданку трохи дрімав, після чаю обідав, а після обіду сидів нагорі, перед штурманською рубкою, — де лакей поставив для капітана полотняне крісло, — і дивився далеко за море, на захід, що ніжно зеленів у різнокольорових і різноманітних хмарках, на вишнево-червоне, позбавлене променів сонце, яке, торкнувшись каламутного горизонту, раптом витягнулось і стало схоже на темно вогненну мітру... Швидко біг пароплав навздогін за ним, так і миготіли за бортом гладенькі водяні горби, що відливали синьо-ліловою шагренню, але сонце поспішало, поспішало, — море ніби втягувало його, — і все зменшувалось та зменшувалось, стало довгою розжареною вуглиною, затремтіло і погасло, а як тільки погасло, зразу впала на весь світ тінь якоїсь печалі, і сильніше захвилювався вітер, що набирив сили до ночі. Капітан, дивлячись на темне полум'я заходу, сидів з відкритою головою, з волоссям, що коливалось від вітру, і лице його було задумливе, горде і сумне, і відчувалось, що він все ж таки щасливий, і що не тільки цей пароплав біжить з його волі, а й цілий світ йому підвладний, тому що весь світ був у його душі в цю хвилину – і тому ще, що і тоді вже від нього пахло вином...

А ніч настала страшна і чудова. Вона була чорна, тривожна, з безладним вітром і з такими повними світла хвилями, які з шумом здіймались навкруг пароплава, що інколи Чанг, який швидко бігав за безупинно крокуючим по палубі капітаном, з виском відскакував від борту. І капітан знову взяв Чанга на руки і, приклавши щоку до його тремтячого серця, — адже воно билось зовсім так, як і у капітана! — пройшов з ним на самісінький кінець палуби, на ют, і довго стояв там у темряві, зачаровуючи Чанга дивним і жахливим видовищем: з-під високої, велетенської корми, з-під глухо вируючого гвинта, з сухим шерехом сипались міріади біло-вогненних голок, виривались і негайно відносились у сніжну іскристу дорогу, яку прокладав пароплав, то великі голубі зірки, то якісь тугі сині клубки, які яскраво вибухали і, згасаючи, таємниче димілися серед киплячих водяних горбів блідо-зеленим фосфором. Вітер з різних боків сильно і м'яко бив із темряви в морду Чанга, роздував і холодив густу шерсть на його грудях, і, міцно, по-дитячому, притискаючись до капітана, нюхав Чанг запах нібито холодної сірки, дихав зритою утробою морських глибин, а корма тремтіла, її опускало і підіймало якоюсь великою і невимовно вільною силою, і він гойдався, гойдався, збуджено споглядаючи цю сліпу і темну, але стократ живу, глухо збурену Безодню. І деколи якась особливо ошаліла і важка хвиля, що з шумом пролітала повз корму, жахливо освітлювала руки і срібний одяг капітана.

Цієї ночі капітан вперше привів Чанга до своєї каюти, великої і зручної, м'яко освітленої лампою під червоним шовковим абажуром. На письмовому столі, що помістився впритул до капітанського ліжка, стояли у світлі лампи два фотографічні портрети: гарненька сердита дівчинка в локонах, яка капризно і вільно сиділа в глибокому кріслі, і молода жінка, зображена майже в повний зріст, з білою мереживною парасолькою на плечі, в мереживному великому капелюшку і вишуканій весняній сукні — струнка, тонка, приваблива і печальна, як грузинська царівна. І капітан сказав, роздягаючись під шум чорних хвиль за відкритим вікном:

— Не буде, Чангу, любити нас з тобою ця жінка! Є, брате, жіночі душі, що вічно мучаться якоюсь печальною спрагою любові і які саме від цього ніколи і нікого не люблять. Є такі — і як їх засуджувати за всю їх безсердечність, брехливість, мрії про сцену, про власний автомобіль, про пікніки на яхтах, про якогось спортсмена, що прикидається англійцем і роздирає своє сальне від фіксатуару волосся прямим проділом? Хто їх розгадає? Кожному своє, Чангу, і чи не коряться вони найпотаємнішим велінням самої Тао, як кориться їм яка-небудь морська потвора, що вільно ходить ось у цих чорних, вогненно-панцирних хвилях?

— У-у — сказав капітан, сідаючи на стілець, мотаючи головою і розв'язуючи шнурівку білого черевика. — Чого лиш не було зі мною, Чангу, коли я вперше відчув, що вона вже не зовсім моя, — тої ночі, коли вона вперше була одна на балу у яхт-клубі і повернулася під ранок, ніби зів'яла троянда, бліда від втоми і збудження, що ще не вляглося, з очима темними, розширеними і далекими від мене! Якби ти знав, як незрівнянно хотіла вона обдурити мене, з яким простим здивуванням спитала: "А ти ще не спиш, бідний?" Тут я навіть слова не міг вимовити, і вона відразу зрозуміла мене і

заговкла, — тільки швидко поглянула на мене, — і мовчки почала роздягатися. Я хотів убити її, але вона сухо і спокійно сказала: "Допоможи мені розстебнути ззаду сукню" — і я покійно підійшов і став тремтячими руками відстібати ці гачки і кнопки — і як тільки побачив у розкритій сукні її тіло, її сорочку, спущену з пліч і засунуту за корсет, як тільки відчув запах її чорного волосся і поглянув у освітлене трюмо, що відбивало її груди, підняті корсетом...

І не показавши, капітан махнув рукою.

Він роздягся, ліг і погасив вогонь, і Чанг, повертаючись і укладаючись у сап'яновому кріслі біля письмового столу, бачив, як борознили чорну плащаницю моря смуги білого полум'я, що спалахували і гаснули, як на чорному горизонті зловісно миготіли якісь вогні, як звідти набігала часом і з грізним шумом виростала вище борту і зазірала в каюту страшна жива хвиля, — ніби якийсь казковий змій, що світився наскрізь самоцвітними очима, прозорими смарагдами і сапфірами, — і як пароплав відштовхував її геть і рівно біг далі, серед важких і хитких мас цього дочасового, для нас вже чужого і ворожого ества, яке називають океаном...

Вночі капітан раптом щось крикнув і, сам злякавшись свого крику, що був сповнений якоїсь жалібно-принизливої пристрасті, тої ж миті прокинувся. Полежавши хвилину мовчки, він зітхнув і сказав з усмішкою:

— Так-так, історія! "Золоте кільце у ніздрі свині — прекрасна жінка!" Ти маєш рацію, Соломоне Премудрий!

Він знайшов у темряві портсигар, запалив, але, затягнувшись двічі, зронив руку — та так і заснув з червоним вогником цигарки в руці. І знову стало тихо — тільки виблискували, гойдалися і з шумом неслись хвилі за бортом. Південний Хрест з-за чорних хмар...

Але тут раптом оглушає Чанга громовий гуркіт. Чанг з жахом підхоплюється. Що сталося? Знову вдарився, з вини п'яного капітана, пароплав об підводне каміння, як було це три роки тому? Знову вистрілив капітан із пістолета в свою чарівну і печальну дружину? Ні, навколо не ніч, не море і не зимовий день на Єлизаветинській, а дуже світлий, повний шуму і диму ресторан: це п'яний капітан вдарив кулаком по столу і кричить художнику:

— Дурниці, дурниці! Золоте кільце у ніздрі свині, ось хто твоя жінка! "Килимами я прикрасила постіль мою, різнобарвними тканинами єгипетськими: зайдімо, будемо упиватися ніжністю, бо чоловіка немає вдома..." А-а, жінка! "Дім її веде до смерті і стежа її — до мерців..." Та досить, досить, друже мій. Пора, замикають, — ходімо!

За хвилину капітан, Чанг і художник вже на темній вулиці, де вітер із снігом задуває ліхтарі. Капітан цілує художника, і вони розходяться в різні боки. Чанг, напівсонний, похмурий, неохоче біжить по тротуару за капітаном, що йде швидко, хоч і похитується... Знову пройшов день — сон чи дійсність? — і знову в світі холод, пітьма, втома... Ні, правий, правий капітан: життя — отруйний алкоголь, не більше...

Так, одноманітно, минають дні і ночі Чанга. Як раптом, одного ранку, світ, ніби пароплав, з розгону налітає на прихований від неуважних очей підводний риф.

Прокинувшись одного зимового ранку, Чанг дивується великій тиші, що панує в кімнаті. Він швидко підхоплюється з місця, кидається до ліжка капітана – і бачить, що капітан лежить із судорожно закинутою назад головою, з обличчям блідим і закам'янілим, з віями напіввідкритими і непорушними. І, побачивши ці вії, Чанг так відчайдушно зойкнув, ніби його збив з ніг і навіпіл переїхав автомобіль, що мчав по бульвару.

Потім, коли двері кімнати стоять розчинені, коли входять, виходять і знову заходять, голосно розмовляючи, зовсім різні люди – двірники, поліцейські, художник у циліндрі і різні інші пани, з якими капітан сидів часом в ресторанах, — Чанг ніби кам'яніє... О, як страшно говорив якимось капітан: "В той день затремтять ті, що стережуть дім, і збожеволіють ті, що дивляться у вікно; і висоти будуть їм страшні, і на дорозі жахи: бо відходить людина у вічний дім свій, і готові оточити його плакальниці; бо розбився глечик біля джерела і впало колесо над колодязем..." Але тепер Чанг не відчуває навіть жаху. Він лежить на підлозі, мордою у кут, міцно закривши очі, щоб не бачити світу, щоб забути про нього. І світ шумить над ним глухо і віддалено, як море над тим, хто все глибше і глибше опускається у його безодню.

А знову приходить він до тьми вже на паперті, край дверей костелу. Він сидить біля них з похиленою головою, тупий, напівмертвий – і тільки весь тремтить дрібним дрожем. І раптом розчиняються двері костелу – і б'є в очі і у серце Чанга дивна картина, що звучить і співає: перед Чангом напівтемний готичний чертог, червоні зірки вогнів, цілий ліс тропічних рослин, високо піднесена на чорний поміст труна із дуба, чорний натовп людей, дві дивні у своїй мармуровій красі і глибокій жалобі жінки, — ніби дві сестри різного віку, — а над усім цим гул, грім, клір ангелів, що дзвінко волають про якусь скорботну радість, урочистість, сум'яття, велич – і все собою покриваючі неземні співи. І дибки підіймається вся шерсть на Чангу від болю і захоплення цим співучим видінням. І художник, з червоними очима, що вийшов цієї миті з костелу, зупиняється у здивуванні:

— Чангу! – тривожно говорить він, нахилиючись до Чанга, — Чангу, що з тобою? І, торкнувшись тремтячою рукою голови Чанга, нахилиється ще нижче – і очі їх, повні сліз, зустрічаються з такою любов'ю один до одного, що все єство Чанга беззвучно кричить всьому світові: о ні, ні – є на землі ще якась, мені невідома, третя правда!

Цього дня, повернувшись з кладовища, Чанг переселяється у дім свого третього хазяїна – знову нагору, на горище, але тепле, з приємним запахом сигари, встелене килимами, заставлене старовинними меблями, увішане великими картинами і парчевими тканинами... Темніє, камін повен розжареним, темно-червоним груддям вугілля, новий хазяїн Чанга сидить у кріслі. Він, повернувшись додому, навіть не зняв пальто і циліндра, сів із сигарою в глибоке крісло і палить, дивлячись у сутінки своєї майстерні. А стомлений, змучений Чанг лежить на килимі біля каміну, закривши очі і поклавши морду на лапи.

Хтось лежить тепер там, за вечірнім містом, за огорожею цвинтаря, у тому, що називають склепом, могилою. Та цей хтось не капітан, ні. Якщо Чанг любить і відчуває

капітана, бачить його зором пам'яті, — того божественного, що він сам не розуміє в собі, — отже, капітан ще з ним в тому світі без початку і кінця, що не підвладний Смерті. В цьому світі повинна бути тільки одна правда - третя, — а яка вона - про те знає той останній Господар, до якого вже скоро повинен повернутися Чанг.

1916